

6. Чоботько О. Соціалізація особистості дитини, позбавленої батьківського піклування // Актуальні проблеми розвитку економіки, освіти та науки в умовах трансформації суспільства. X науково-практична конференція викладачів, співробітників та студентів. Тези. – Чернігів: ЧДІЕіУ, 2006. – С. 144-145.

УДК:011(477)

Кузьменко Н. М

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, докторант

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В НИЖИНЬСЬКОМУ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано форми і методи організації навчально-виховного процесу у вищій педагогічній школі Ніжина в період її становлення.

Ключові слова: *інститут, навчально-виховний процес, вища школа, організація.*

В статье анализируются формы и методы организации учебно-воспитательного процесса в высшей педагогической школе Нежина в период ее становления.

Ключевые слова: *институт, учебно-воспитательный процесс, высшая школа, организация.*

In the article forms and methods of organization of navchalno-vihovnogo process are analysed at higher pedagogical school of Nizhyn in the period of her becoming.

Key words: *institutes, educational-educator process, higher school, organization.*

Актуальність. Соціально – економічні, політичні та культурні реалії сьогодення українського суспільства, інтеграційні процеси в Європейський освітній простір передбачають реформування системи вищої педагогічної освіти з метою сприяння, підготовці майбутніх фахівців. Сучасні науковці досліджують питання сутності та змісту організації навчально-виховного процесу вищої педагогічної школи, створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості, яка обрала вчительську професію. Різні аспекти цієї проблеми досліджували вітчизняні (А. Алексюк, В. Андрущенко, В. Бондар, Л. Вовк, О. Глузман, С. Гончаренко, Н. Дем'яненко, І. Зязюн, М. Лещенко, В. Луговий, В. Майборода, А. Марушкевич, Н. Ничкало, О. Плахотнік, С. Сисоєва, М. Ярмаченко та інші) та зарубіжні вчені (О. Абдулліна, С. Кондратьєва, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, І. Лернер, В. Сластьонін, О. Щербаков та інші).

Становлення національної школи України неможливе без творчої праці вчителя, яка є дійовою та рушійною силою в організації та здійсненні навчально-виховного процесу. В сучасних умовах оновлення системи педагогічної освіти особливого значення набуває проблема теоретико-методологічної підготовки вчителя як складової його загально професійної майстерності. Головне її завдання – здатність педагога забезпечити всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства.

Суттєвий внесок у вивчення проблеми формування особистості вчителя зробили В.Кан-Калік, А. Мудрик, М. Поташнік, В. Сластьонін, І. Чернокозов.

В Україні цій проблемі приділяли увагу В. Андрущенко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, А. Капська, В. Луговий, О. Мороз, Г. Сагач, В. Семиченко, С. Сисоєва, Н. Тарасевич, В. Ягупов та інші.

Біля витоків розробки наукових основ підготовки учительських кадрів в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття стояли визначні діячі в галузі освіти і науки: І.Сперанський, М. Каразін, М. Остроградський, М. Костомаров, Д. Багалій, О. Потебня та багато інших.

Розбудова держави, реформування системи освіти та виховання в Україні неможливі без ретельного вивчення історичного досвіду.

Актуальною стає проблема забезпечення навчально-виховних закладів добре підготовленими, професійно компетентними кадрами. Для розв'язання цих завдань важливим є аналіз, узагальнення та творче використання прогресивних надбань минулого, ґрунтовного аналізу історико-педагогічного досвіду становлення і розвитку національної вищої педагогічної школи.

У кінці XIX – на початку XX століття перед державними діячами та прогресивною громадськістю царської Росії гостро постало питання підготовки учительських кадрів вищими закладами освіти. На території тогочасної України вчителів для роботи у школах готували у класичних університетах (Київський Св. Володимира, Харківський, Одеський), у духовних семінаріях, Глухівському учительському інституті та в Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька.

Метою нашого дослідження є аналіз організації навчального виховного процесу у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька. Саме цей навчальний заклад в кінці XIX – на початку XX століття можна справедливо вважати найкращим з підготовки працівників педагогічної галузі на теренах Російської імперії.

14 вересня 1875 року в Ніжині на базі юридичного ліцею було відкрито історико-філологічний інститут князя Безбородька, оскільки виникла гостра потреба у викладачах класичних мов, російської мови і словесності та історії для гімназій. Інститут був заснований на кращих традиціях, які існували в Ніжинській гімназії вищих наук, Ніжинському фізико-математичному та юридичному ліцеях. Для роботи в новоствореному інституті були запрошені високопрофесійні професорсько-викладацькі та науково-педагогічні кадри із провідних навчальних закладів Західної Європи та Росії. (Філологи – Р. Брендт, А. Будилович, Г. Ільїнський, М. Лавровський, П. Нікітін, М. Сперанський, історики – М. Арістов, М. Бережков, В. Ляскоронський, В. Піскорський, І. Турцевич, О. Покровський).

У Ніжинській вищій педагогічній школі зароджувалися нові технології підготовки майбутніх вчителів, втілювалися в життя сучасні, на той час, форми та методи становлення особистості майбутнього педагога. Про це свідчать численні публікації в навчально-методичних і періодичних виданнях.

Інформація про систему підготовки вчителів в Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька подавалася майже в кожному номері журналу Міністерства народної освіти Росії, який видавався в Санкт-Петербурзі, у щорічних звітах Міністра народної освіти [3].

Директор інституту - відомий вчений, педагог М. Лавровський доклав багато зусиль для створення необхідної навчально-матеріальної бази. Окремо потрібно сказати про бібліотеку інституту, яка поповнилася новими надходженнями. Були закуплені книги професора Московського університету С. Шевирьова (7359 томів) та професора Лейпцігського університету Ф. Ригля (4930 томів). На бібліотеку пожертвувала кошти графиня Є. Суворова-Римнінська. Особливо цінні книги надійшли з Ніжинського грецького училища: твори античних авторів XVI-XVII століття грецькою та латинською мовами. Найстаріша книга – твори Платона, видані у Венеції у 1517 році.

Ніжинський історико-філологічний інститут імені Безбородька було засновано в 1875 році. Він мав готувати вчителів для середніх та вищих навчальних закладів, тому саме з цього часу можна говорити про становлення та розвиток педагогічної науки в Ніжинській вищій школі.

Значну роль у фаховій підготовці майбутніх учителів відіграв запрошений з Харківського університету на посаду директора інституту Лавровський Микола Олексійович (1825-1899) – директор слов'янської філології, професор російської словесності та педагогіки. Досліджуючи систему професійно-педагогічної підготовки вчителів Ніжинської вищої школи, історик педагогіки Т. Пінчук зазначає, що свою реформаторську роботу в Ніжині М. Лавровський розпочав із добору кадрів, з організації сильного викладацького колективу, бо добре розумів: успіх викладання залежить від особистості самого викладача. У Ніжин були запрошені видатні вчені з Петербурзького і Варшавського університетів. У день відкриття інституту Микола Олексійович сказав: «Знаком с каждым из них лично, а также с

предшествовавшей их учению педагогической деятельностью, я смело позволю себе выразить уверенность, что ими будет сделано для общего дела, к которому они призваны, все, что в пределах человеческих сил» [5, с.4-6].

Великого значення надавав директор інституту формуванню педагогічної майстерності в системі практичної підготовки майбутніх учителів. При інституті діяла гімназія, в якій студенти давали пробні уроки. Створюючи гімназію, М. Лавровський зазначав, що «вона повинна слугувати школою для викладання студентів як майбутніх наставників гімназій, чим визначається для неї стати з часом зразковою» [4, с.17]. На факультетах був затверджений чіткий план розподілу пробних уроків у дослідній гімназійній установі. Директор відвідував майже кожен урок студента - практиканта. Як зазначалось у промові О. Лавровського, на святкуванні дня народження государя імператора 30 серпня 1879 року, «начинающий учитель, обладающий необходимыми для его деятельности сведениями, большей частью не скоро может освоиться с учебной средой, в которую вступает, и с образом действий на эту среду» [2, арк.22]. Кожен урок ретельно аналізувався й обговорювався. Вагання і невпевненість були помічені навіть у найкращих студентів, що, на думку педагогів-наставників, було природним при проведенні перших пробних уроків. Досвідчені керівники педагогічної практики шляхом пояснення, навіювання, коригування, постійними бесідами намагалися сформуванню у студентів ази професійної майстерності. Наступні пробні уроки були більш ефективними з дидактичного та методичного погляду, із специфіки застосування прийомів педагогічної взаємодії. Швидкість засвоєння конкретних елементів процесу спілкування вчителя з учнями, навичок та вмінь встановлювати зворотній зв'язок у процесі викладу навчального матеріалу не була однаковою для всіх студентів. Для одних досить було 3 – 4 пробних уроки, щоб засвоїти основи професійної майстерності, для інших потрібно було більше часу з практикування. За підсумками практичної роботи студентів у зразковій гімназії організовувалися конференції. Якщо викладачі-наставники в окремих вихованців помічали прогалини в практичному викладанні фахових предметів, то позачергово студентам призначалися додаткові пробні уроки для досягнення належного викладацького рівня, властивого їхнім товаришам.

Важливим моментом професійно-педагогічної підготовки студентів інституту було те, що не лише викладачі-наставники брали участь в обговоренні пробних уроків. Студенти повинні були відвідати практичні заняття своїх колег і підготувати детальні аналізи у формі рефератів, у яких зазначали як позитивні моменти уроку, так і його недоліки. У плані професійного становлення це приносило неабияку користь майбутнім учителям. Із звіту про стан Історико-філологічного інституту князя Безбородька за 1880-1881 н.р. ми дізнаємося, що призначений керівником-наставником із російської словесності викладач Белорусов І.М. був вельми задоволений організацією і проведенням педагогічної практики у вузі. Студенти проводили уроки 2, 3, 5, 6 класах гімназії. Перед проведенням кожного уроку викладачем були організовані настановчі заняття: як методично грамотно викладати російську граматику в 2-3 класах гімназії; в чому сутність методики диктування текстів; як правильно перевіряти учнівські твори та вправи [1, арк. 13-16].

Ніжинська вища школа на той час стала флагманом у підготовці майбутнього вчителя, накопичивши значний позитивний досвід формування у вихованців практичних умінь і навичок, які допомагали їм реалізувати на практиці поставлені педагогічні завдання. Архівні джерела того часу свідчать про наявність у навчально-виховному процесі елементів пропедевтики як невід'ємної складової підготовки вчителя. Так, із письмового звіту керівника-наставника з римської словесності викладача А. Абрамова за 1881 рік бачимо, що студенти класичних спеціальностей повинні були обов'язково бути присутніми на уроках у зразковій гімназії, які давав сам наставник-керівник [4]. На це навчальним планом відводилося 4 години щотижня на ІУ курсі. Крім уроків, студенти мали ознайомитися із облаштуванням гімназії, існуючим там порядком, принципами побудови навчально-виховного процесу. Перед пробними уроками кожен студент-практикант готував план-конспект уроку й обговорював етапи проведення пробного уроку із керівником. Важливим тут є те, що в процесі практичної підготовки студентів здійснювалося не лише навчання азам

теорії та методики з обраного фаху, а й основам професійної майстерності. У доповідях викладачів, які керували пробними уроками в гімназійних класах, ми знаходимо ґрунтовні аналізи кожного уроку. Зверталась увага на такі моменти роботи студента-практиканта:

- невміння проводити урок так, щоб увесь клас брав живу участь у роботі й увага кожного учня була зосереджена на тому матеріалі, який вивчається;
- неточність та невизначеність тих питань, які запропоновані учням;
- допускання неправильних та необачних відповідей учнів під час перевірки та викладу навчального матеріалу;
- часте відволікання від суті навчального матеріалу, від змісту уроку;
- мовленнєві вади самих учителів-практикантів, висловлювання, що ніяк не відповідають віковим особливостям учнів у процесі вивчення і закріплення матеріалу уроку;
- застосування без потреби слів похвали, нарікання, докорів та інше;
- пояснення матеріалу без конкретики, багатослів'я [2, арк. 14].

Як бачимо, така постановка роботи всіх без винятку учасників навчально-виховного процесу вищої педагогічної школи сприяла професійному становленню майбутніх діячів освітньої галузі.

Важливого значення в системі підготовки майбутніх учителів Ніжинською вищою педагогічною школою надавалося теоретичним психолого-педагогічним дисциплінам. Психологію, логіку, філософію викладав вдатний учений, професор, доктор філософії Микола Якович Грот (1852-1889). Студенти вивчали на I-II курсах інститут такі розділи:

- завдання психології, методи психологічних досліджень;
- загальний нарис психічних функцій у зв'язку з нервовими процесами;
- історичний розвиток питання про сутність душі;
- аналіз психічної сприйнятливості, історія питання про відчуття, почуття, аналіз почуттів та їх законів;
- аналіз психічної діяльності;
- основи психічного розвитку;
- аналіз сну і психологічних відхилень та їх значення для розвитку [5, арк. 6].

Професорсько-викладацький склад інститут намагався бути прикладом для наслідування для своїх вихованців.

М. Грот жодного разу не повторив лекції з психології, завжди готуючись заново. «Він пробуджував самостійність думки. Підкреслюючи критичну гостроту, вчив терпеливості, був завжди готовий прийти на допомогу, виявляв немало безпосередньої підтримки студентам, не раз виступав самовіддано їх палким захисником», - так відгукувалися про вченого його колеги [2, арк. 23].

Курс педагогіки в ці роки викладав випускник Київської духовної академії, історик і педагог Лілеєв Михайло Іванович (1849-1911). Ним була підготовлена «Програма з педагогіки», в якій основи педагогіки визначалися як самостійна наука, всупереч поглядам, що заперечували цю істину. Рецензуючи програму М. Лілеєва, М. Грот зауважив: «Господин Лилеев несомненно принадлежит к числу педагогов, сознающих высокую ответственность своей деятельности и старающихся подвинуть вперед свою науку. Прекрасные мысли, высказанные автором о необходимости связать педагогику с научной психологией и о плодотворных результатах, которые могут возникнуть из такой связи. Перечисление вопросов, касающихся физического и духовного воспитания, физических и других свойств воспитывающихся, - вопросов, которые еще подлежат решить для постановки педагогики на научную основу, - показывает в авторе большую наблюдательность, уже накопившийся опыт и научную любознательность» [6, арк. 16].

У 1882 році на посаду директора Ніжинського історико-філологічного інституту був призначений сподвижник педагогічної науки, доктор філософії, засновник Харківського Товариства класичної філології і педагогіки Микола Єфремович Скворцов (1836-1902). Досліджуючи проблему професійної підготовки майбутнього вчителя у своїх наукових працях, учений зробив висновок про необхідність створення вітчизняної педагогічної

семінарії з викладанням учення про навчання й виховання, оскільки класичні університети, на його думку, не здійснюють достатньої ґрунтової професійної та фахової підготовки вчительських кадрів. Він активно виступав проти спеціалізації на факультетах, бо це є причиною того, що науки перетворюються на ремесла. М. Скворцов пропонував змінити «предметну» систему викладання середньої школи на «класну». Звідси наукова підготовка кандидатів на вчительські посади повинна бути побудована таким чином, щоб це дозволило їм у майбутньому викладати якомога більшу кількість предметів гімназичного циклу. Великого значення надавав М. Скворцов особистості майбутнього вчителя. Окрім знання навчального предмета, психології та дидактики, володіння методикою викладання, майбутній учитель повинен мати педагогічні здібності, постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність [7, арк. 56].

Висновки. Отже, у другій половині XIX століття проблема сутності та змісту педагогічної майстерності в процесі підготовки вчительських кадрів, що здійснювалася Ніжинською вищою педагогічною школою, мала важливе значення для реформування вищої і середньої школи та розбудови вітчизняної системи освіти. Для цього, як зазначали у своїх дослідженнях теоретики і практики цього періоду П. Заблоцький, О. Музиченко, І. Срезневський, М. Сумцов, П. Тихомиров, М. Тулов та інші, потрібен педагог, який володіє вміннями поєднувати психологічні, дидактичні, фахові та методичні знання. Окреслена нами система формування педагогічної майстерності майбутніх учителів Ніжинською вищою педагогічною школою є визначальною в сучасних умовах розбудови національної системи підготовки педагогічних кадрів.

Література

1. Відділ Державного архіву Чернігівської області, ф. 1105, оп. 1, спр. 219.
2. Відділ Державного архіву Чернігівської області, ф. 1105, оп.1, спр.326.-арк.27.
3. Низшие училища и образование учителей в России //Журнал Министерства народного просвещения. –СПб.-1877.-№3.
4. Отчет о состоянии и деятельности института кн. Безбородько за 1878-1879 уч. год, читанный на Акте 30 августа 1879 г. Ученым секретарем конференции Н. Д. Гротом //Известия Историко-филологического Института князя Безбородько в Нежине.-К.1800.-т.v.-с.7-21.
5. Пінчук Т.Д. Педагогіка у Ніжинській вищій школі /Пінчук Т.Д.-Ніжин;2002.-172 с.
6. Проценко Ф. Мистецькі спомини /Проценко Ф.-Ніжин, 1993 – 59 с. 7. Скворцов Н. Недуги нашого учебного дела /Скворцов Н.//Известия Историко-филологического Института князя Безбородько в Нежине.-1904.-т.ХХІ.-100 с.

УДК 378.13.37

Добровольська Л. А. ,

Національний авіаційний університет, доцент

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена проблемі формування мовної культури особистості. Обґрунтовано основні умови підвищення рівня мовної культури майбутніх фахівців. З точки зору автора мовна культура вважається необхідною умовою успішної соціалізації і професійної освіти майбутніх фахівців.

Ключові слова: мовна культура, формування мовної культури особистості, студент, ділова українська мова.

Статья посвящена проблеме формирования культуры речи личности. Обоснованы основные условия повышения уровня культуры речи будущих специалистов. С точки зрения автора культура речи считается необходимым условием успешной социализации и профессионального образования будущих специалистов.